

Mobilitatea literară interbelică la confluența dintre furt și progres

Amalia COTOI

Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, Facultatea de Litere, Departamentul de Literatură Comparată
Babes-Bolyai University of Cluj-Napoca, Faculty of Letters, Department of Comparative Literature
Personal e-mail: amaliacotoi@gmail.com

Romanian inter-war literary mobility at the crossroads between theft and progress

Through an analysis of the differences between world literature and cosmopolitanism, I draw attention to the importance of the latter in the emergence of the Modern novel in the interwar Romanian literature. Though the surge in novels in the 30s is most often attributed to the socio-economic context, my conclusions point out that a crucial role in importing the novel into the Romanian space was played by both (1) psychology, as a new institutional science, and by (2) the agents of the transfer.

Keywords: cosmopolitanism, world literature, Proust, psychology, Romanian inter-war literature.

Cosmopolitism și globalizare

Pare convenabilă astăzi folosirea teoriilor *world literature* pentru a justifica retrospectiv răspândirea modernismului în spațiile culturale periferice. Căutăm cele mai mici furturi sau împrumuturi operate de literaturile naționale pentru a ne înscrie pe scena pieței mondiale (*world literary marketplace*). Înlocuim timpul cu spațiul, confundăm istoria cu geografia¹ și devenim cetățeni internaționali cu acte în regulă cu doar câteva pagini de echivalențe culturale sau/și literare. Problema care apare, însă, e că termenul „global” („world” sau „mondiale”, dacă avem în vedere titlul original, *La République mondiale des Lettres*) nu cuprinde toate literaturile lumii, luate individual și apoi eventual uniformizate, ci, așa cum notează Christopher Prendergast, în *Debating World Literature*², urmărește acele structuri internaționale care trec granițele naționale ca o consecință a supremației culturale occidentale. Mișcarea, așadar, nu e dinspre periferie spre centru, într-o încercare de a găsi asocieri

structurale sau de afect într-o lectură a celui alt, ci, de cele mai multe ori, dinspre centru spre periferie, ca o confirmare a puterii exercitate de cel dintâi.

Fie că avem în vedere competiția dusă de literaturile naționale în speranța recunoașterii oferite la Paris³, descrisă de Pascale Casanova în *The world republic of letters*, fie că privim diseminarea romanului modern din perspectiva lui Franco Moretti, „ca pe un compromis între o influență formală occidentală (de obicei, franceză sau engleză) și materiale locale”⁴, spunem că teoriile *world literature* definesc spațiile naționale/periferice/locale în termeni de „reacții non-vestice la modernitatea vestică”⁵. Ideea îi aparține lui Alexander Beecroft și e importantă din cel puțin două motive. În primul rând, dacă îl definim pe *X* ca literatură locală, iar pe *Y* ca Occident, și dacă punem semnul egalității între *X* și *non-Y*, atunci nu facem altceva decât să-l definim pe *X* prin *Y*, într-o acțiune care ia direcția dinspre *Y* (Occident, centru) — sau elementul prin care e definit un membru al relației — înspre *X* (literatură locală, periferie) — sau membrul definit al

relației, adică cel care apare ca un efect al lui Y. În al doilea rând, înglobarea lui non-Y în X ne permite să facem apel la teoria lui Ricoeur, a eului care e definit și conservat tocmai prin existența alterității⁶. Dacă Y e cuprins în definiția lui X, atunci X poate deveni conștient de sine și poate funcționa ca individualitate doar prin raportare la alteritatea pe care o însumează Y.

Deși teoreticienii *world literature* evită sau chiar resping folosirea pachetelor conceptuale clasice de tipul alteritate/identitate, influență/intertextualitate — de unde și sărăcia studiilor contemporane pe marginea acestora —, într-o direcție de omogenizare și capitalizare a literaturii, văzută ca un „câmp internațional unitar”⁷ (Pascale Casanova) sau ca un spațiu singular, dar inegal⁸ (Franco Moretti), cred că ceea ce reușesc aceștia e tocmai opusul. Acutizează eurocentrismul în așa măsură încât: (1) construiesc un spațiu periferic în strânsă dependență de o alteritate superioară; și (2) creează noi granițe — nu statale sau lingvistice, ci care despart tot ce e *non-vest de vest*, unde tot ceea ce e *non-vest* se uniformizează, fiind definit exclusiv prin ceea ce are în comun cu centrul.

Reușim, totuși, să ieșim din impasul pus de *world literature* dacă înlocuim *globalizarea* (înțelesă ca uniformizare) cu noțiunea, mai rar folosită, de *cosmopolitism*, care există în contextul relațiilor global-locale, dar care pune accentul, în primul rând, pe diferență și pluralizare, iar apoi, pe nevoia de a gândi în afara granițelor stabilite⁹. Astfel că, a fi cosmopolitan nu se traduce prin „a nu aparține niciunui loc”¹⁰. „Departate de a fi un cosmopolitan dezlăcănăcit, Bei Dao¹¹ [spune Damrosch] e conectat atât la publicul și la evenimentele locale, cât și la cele străine”¹². „The cosmopolitan turn”¹³ nu presupune sfârșitul erei naționale — „Naționalul nu a fost niciodată în întregime național, ci a fost mereu contaminat de influențe cosmopolite”¹⁴, notează Gerard Delanty. Dimensiunea cosmopolită nu „se întâmplă” atunci când periferia capătă semnale de la centru (printr-un proces de interferență), semnale preluate și transformate ca o consecință a compromisului pus de Moretti la baza transferului literar, ci atunci când „se produce o transformare în înțelegerea sinelui ca o consecință a interacțiunii”¹⁵. Contactul cu alteritatea (inevitabil în cazul cosmopolitismului) duce la o relativizare a propriei identități și a tuturor valorilor aferente, motiv pentru care „interacțiunea dintre ordinea universală a cosmosului și ordinea omenească a polisului”¹⁶ dă naștere unei a treia culturi (*the third culture*¹⁷). Conform lui Levinas, are loc aici un proces de transcendență a sinelui prin relație cu alteritatea¹⁸. Periferia nu mai e văzută ca fiind una cu centrul, chiar dacă într-o relație inegală (vezi Moretti: *Conjectures on World Literature*), ci devine un spațiu facilitator al contactului cu spațiul-nucleu. Alteritatea e dorită, apare ca o condiție a propriei înțelegeri și totodată a progresului, nu numai

ca efect al unui *Greenwich literar*¹⁹. Dinamica, așadar, nu e nicidecum unilinară. *The third culture* se naște în primul rând ca nevoie a periferiei de centru, și ca o consecință a unei maleabilități asumate, și nu ca efect al unei mișcări de colonizare, cu direcția centru la periferie.

Dacă înlocuim globalizarea cu cosmopolitismului, iar societățile omogenizate cu a treia cultură (*the third culture*), văzută ca loc de întâlnire al localului (identității) cu universalul (alteritatea), putem păstra și prelua ceea ce rămâne (în absența globalizării) din câmpul *world literature* în analiza răspândirii modernismului în spațiile non-Occidentale. Odată metodologia fixată, ajung la miza cercetării de față și spun că voi avea în vedere în paginile care urmează literatura română ca spațiul non-Occidental și mă voi axa pe modul în care e importat romanul modern în România secolului al XX-lea.

Born Modern

Dacă lăsăm la o parte fragmentele și încercările de roman consemnate de *Dicționarul Cronologic al Romanului Românesc* începând cu anul 1844²⁰, omise ulterior din istoriile literare, primul roman canonic din literatura română, *Ciocoi vechi și noi*, scris de Nicolae Filimon, apare în 1863. La treizeci de ani distanță, în 1894, sunt publicate *Mara*, de Ioan Slavici, și primul volum din *Ciclul Comăneștilor*, de Duiliu Zamfirescu, ambele în foileton. De la sfârșitul secolului XIX, însă, până în anul 1920, când apare romanul lui Liviu Rebreanu, *Ion*, nu se înregistrează nicio contribuție notabilă în istoria romanului românesc²¹.

Imboldul apariției romanului, spune Marcel Cornis-Pope, e dat de modernizarea rapidă a societății românești de după Primul Război Mondial²². Politicile democratice și dominația capitalului, subliniază Carmen Mușat, fac ca „după 1930, romanul (...) să se facă simțit din ce în ce mai puternic ca gen dominant și în spațiul cultural românesc”²³. Contextul socio-politic e, fără îndoială, extrem de important. Progresul economiei de piață și, în paralel, a burgheziei contribuie la ascensiunea romanului, și mai ales a romanului urban, dar e departe de a fi un stimul. Cred că a pune la baza unui fenomen literar doar cadrul socio-economic e o abordare la fel de extremistă ca cea a istoricilor literari din secolul trecut pentru care evoluția literaturii române dinspre nuvelă înspre roman are un caracter „organic”, asemeni întregii culturi naționale²⁴, de altfel, conform studiului lui Alex Goldiș, *Beyond Nation Building: Literary History as Transnational Geolocation*.

Un mecanism care ar trebui pus în discuție pentru a evita limitările e acela de *transfer cultural*²⁵. E important, în primul rând, deoarece presupune o relație egală între model (sursă a importului) și observator (importator), și nu o relație de tip compromis (vezi Moretti²⁶).

Include în succesiunea interacțiune, reflecție, transfer, imitație, adaptare posibilitatea întipăririi în percepția celui alt a unor forme stereotipice — „În ce măsură [se întreabă Hans-Jürgen Lüsebrink] formele stereotipice, fenomene de lungă durată istorică, ancorate în mentalul colectiv, influențează selecția informației, a imaginilor, a gesturilor transferate dinspre o cultură spre alta?”²⁷. În plus, transferul implică ideea de spațiu, de deplasare materială, de voiaj și, totodată, de transformare în profunzime ca rezultat al mișcării²⁸. Mai important decât atât, însă, transferul definit ca mișcare dintr-un loc în altul, indiferent de natura lui (comercială, culturală etc.), are o funcție tranzitivă. Acesta depinde, așadar, și de un subiect, și de un agent, în aceeași măsură, și nu de o relație de tip cauză-efect, ca în teoriile *world literature*, unde curentele literare și împrumuturile își urmează cursul firesc, dinspre centru spre periferie.

În descendența lui Titu Maiorescu și a mișcării junimiste, rolul mesianic de agent modernizator al literaturii române din prima jumătate a secolului al XX-lea îi revine lui Eugen Lovinescu și, prin asociere, *Sburătorului*, curpinzător definit de Carmen Mușat în termeni de „ferment al modernizării”²⁹. Prin necesitatea sincronizării dintre România și Occident, precum și prin importanța acordată progresului prin imitație — unde imitația e văzută ca import, adaptare și, în cele din urmă, ca rezultat original al sugestiei primite³⁰ — Lovinescu pare să fi avut conștiința transferului iminent dintre literatura română și cea franceză. Ceea ce îi scapă teoreticianului, însă, e tocmai acea funcție tranzitivă pomenită mai sus, materializată prin participarea la act a unui mijlocitor al schimbului. Funcție care, în schimb, e atribuită de G. Ibrăileanu scriitorilor români încă din 1926:

„Ceea ce lipsește prozatorilor noștri e și această însușire: Psihologismul. [...] Noi umblăm la școala literaturii franceze și, cum scriitorii francezi cei mai caracteristici, cei mai specifici, se disting prin analiză și mai ales prin moralism, scriitorii noștri ar trebui să învețe acest lucru de la francezi, dacă se poate învăța... Probabil că se poate. Adică se poate căpăta, prin lectură, prin familiarizare, gustul psihologiei sau, mai exact, se poate fortifica tendința spre analiză și moralism, pe care, în chip rudimentat, o are orice om.”³¹

Abordarea lui Ibrăileanu nu e nouă. Necesitatea psihologismului în literatura română și totodată futilitatea unei astfel de abordări într-un mediu lipsit de cultura și civilizația Franței sunt idei care încep să circule în spațiul românesc la începutul secolului al XX-lea. Într-un articol din *Familia* (1904), de pildă, Petre Danilescu semnalează — „Acești scriitori [Vasile Alecsandri și P. Vulcănescu] și-au făcut datoria către

patrie; căci altfel, scriind romane așa-zise psihologice, care numai pentru români nu se potrivesc, își pierd vremea în zădar”³². Deși psihologismul nu e compatibil cu fibra românească, se poate dobândi, conform lui Ibrăileanu, prin (1) lectură și (2) familiarizare — două cuvinte aparent comune, în care stă noutatea adusă de Ibrăileanu. Acolo unde Lovinescu vede procesul ca pe o mașină care funcționează în absența mâinii de pe volan și a piciorului de pe accelerație (dacă ne gândim la sincronizarea prin imitație a culturii române), Ibrăileanu observă importanța factorului uman în angrenarea mecanismului. Pe lângă ceea ce ar putea fi pus sub termenul generic de *inculcare* (lectură plus familiarizare, unde prin familiarizarea înțelegem repetare dusă până la întipărire), Ibrăileanu are și intuiția stereotipului (văzut ca un canal al schimbului în *Les transferts culturels*) atunci când vede în tendința spre analiză și moralism o trăsătură universal-umană.

În ciuda diferențelor și discontinuităților dintre progresismul modern al grupării adunate în jurul lui Lovinescu și al *Sburătorului* și așa-numitul poporanism reducăționist al adepților *Vieții românești*, cele două grupări urmează, în esență, o direcție comună. Deși Ibrăileanu e cel care vede necesitatea unor agenți ai modernității, scriitorii care încep o adevărată cruciadă de propagare a romanului psihologic sunt sau devin *sburătorști*. Felix Aderca, fost membru al *Vieții Românești*, care, împreună cu Mihai Ralea³³, își revendică importul romanului proustian în spațiul românesc³⁴, aduce interesul pentru Marcel Proust în mijlocul *Sburătorului* pe 8 septembrie 1923, când anunță că *Omul descompus* e scris „după ultimele doctrine ale artei lui Proust, în care s-a regăsit”³⁵. Camil Petrescu, polemist de temut, al doilea care ia mereu cuvântul în cadrul cenaclului³⁶, încearcă, pe de-o parte, să le modeleze tinerilor prozatori gustul pentru roman, văzut de acesta din urmă ca spațiu predilect al „dezvoltărilor psihologice”³⁷, și, totodată, ca unică modalitate de recunoaștere în „literatura mare”, iar, de cealaltă parte, e atât de atașat de autorul francez mai sus menționat încât Anton Holban remarcă o anumită gelozie manifestată de Camil Petrescu față de oricine ar încerca să-l traducă pe Proust³⁸. Anton Holban, în schimb, deși admite interesul pentru Proust și, mai ales, pentru „micile observații psihice”³⁹ din *À la recherche du temps perdu*, opune experiența influenței și se plasează într-o poziție defensivă împotriva imputării imitației lui Proust⁴⁰. Cea mai proustiană dintre toți⁴¹ rămâne, fără îndoială, Hortensia Papadat-Bengescu. În corespondență cu G. Ibrăileanu de la primele sale încercări literare, o prezență discretă și sporadică în cadrul cenaclului lui Lovinescu, Hortensia Papadat-Bengescu e considerată în unanimitate o scriitoare proustiană. Fie că i se atribuie un psihologism deficitar, prin comparație cu modelul francez, fie că e considerată ea însăși etalonul noii proze — „doamna Hortensia

Papadat-Bengescu [notează Felix Aderca] poate da lecții generației noastre, de autoperfecționare⁴² — romanciera e, alături de Felix Aderca, Camil Petrescu, Anton Holban, Mihail Sebastian, Mihai Ralea, G. Ibrăileanu, E. Lovinescu parte dintr-o rețea de agenți ai transferului cultural, pe care, în termenii lui Hans-Jürgen Lüsebrink, îi vom numi *mediatori colectivi*⁴³.

Dacă romanul românesc devine în perioada interbelică sinonim cu romanul psihologic (proustian), acest fapt se datorează, în mare parte, mediatorilor colectivi, la curent cu succesul internațional al lui Marcel Proust din anii '20, dornici să între într-un circuit occidental, dispuși să ofere soluții de import la criza romanescă, să familiarizeze publicul cu romanul modern și, totodată, să se impună ca model. Un fenomen trecut cu vederea, însă, e traseul pe care psihologia îl parcurge în spațiul românesc. Înglobată în cursurile de filosofie de la universități și adesea inclusă în prelegerile de popularizare ale lui Maioreșcu din secolul al XIX-lea, psihologia devine domeniu autonom și totodată disciplină de învățământ în 1900, odată cu prelegerea ținută de C. Rădulescu Motru în introducerea cursului său de psihologie de la Facultatea de Litere din București⁴⁴. Nu întâmplător, la începutul secolului al XX-lea, în paralel cu încercarea specialiștilor români de a ridica noua disciplină la rang de știință⁴⁵, Henri Bergson, revendicat de filosofie și de psihologie deopotrivă, devine un subiect de interes pentru cronicarii *Vieții Românești*, în ciuda preferinței lui Ibrăileanu pentru William James, pe care-l consideră, alături de Proust, „summa psihologiei”⁴⁶. Receptat (încă din 1912) ca un autor care poate fi gustat deopotrivă de specialiști și de nespecialiști⁴⁷, trecut prin lecturi identificatorii de tipul „întregul sistem filosofic al lui Bergson nu-i decât o teorie a vieții”⁴⁸, Bergson e un import demn de luat în seamă întrucât deschide calea romanului psihologic proustian.

Dacă vehicularea unei noi spiritualități în perioada dintre cele două războaie mondiale și anchetele destinate acesteia în revistele literare au în vedere pe lângă o nouă viață culturală și duhovnicească⁴⁹, și o nouă viață interioară, iar la baza acesteia din urmă sunt puși Bergson, Proust și Gide, faptul nu e lipsit de importanță. Pe lângă o dorință de progres manifestat în toate domeniile sociale și științifice la începutul secolului al XX-lea, accentuată după primul război mondial, odată cu ascensiunea societății de consum, noua spiritualitate apare și ca un efect al conștientizării contactului cu alteritatea. Dacă scriitorii de secol XIX se doreau originali în limitele naționalului, iar orice împrumut, oricât de mic, i-ar fi transformat în imitatori, scriitorii secolului al XX-lea știu că imitația e cheia progresului (1), își doresc să între într-un circuit universal (2) și, mai mult decât atât, sunt conștienți de relativizarea propriei culturi prin contactul cu alteritatea (în cazul de față, literatura și cultura

franceză) (3). Astfel, atunci când citim următorul fragment de Eugen Ionescu — „Dar am fost uimit de faptul că Proust, psihologia lui, morala lui, estetica și spiritualitatea lui sunt «ale mele». Subtilitățile lui și sensibilitatea lui îmi aparține, ne aparține, este curentă, este a tuturor”⁵⁰ —, deși calea simplă de interpretare ar fi cea oferită de *world literature*, și anume, aceea a unui Proust devenit scriitor universal ca o consecință a supremației literare a Parisului, în termeni de alteritate, identitate și cosmopolitism, mișcarea e mai complexă decât atât. Contactul dorit de către mediatorii colectivi între literatura/cultura română și cea franceză produce o transformare a modului în care aceștia din urmă încep să-și înțeleagă propria lume. Deși, în termenii lui Levinas, această transcendență (pomenită la început) a sinelui prin contactul cu alteritatea duce, într-o primă etapă, la identificarea până la contopirea cu celălalt („psihologia lui, morala lui, estetica și spiritualitatea lui sunt ale mele”), pe termen lung efectul e întocmai cel propus de Lovinescu prin ideea de progres prin imitație și de Lüsebrink prin *third culture*.

Deși cercetarea de față e la început de drum, iar exemplele nu sunt nici pe departe atât de numeroase pe cât ar cere-o amploarea subiectului, închei prin a atrage atenție asupra rolului jucat de mediatorii colectivi (sburătoriști și poporaniști deopotrivă), dar și de psihologie, prin mijlocirea universității ca mediator instituțional, în importul romanului românesc. Dacă atracția pentru literatura franceză în mod particular apare ca o consecință a supremației mondiale deținute în lumea literelor de capitala Franței, dorința individuală a mediatorilor (deveniți) colectivi e de natură cosmopolită. Acești agenți ai romanului în spațiul românesc nu scriu pentru a primi recunoaștere națională, cu toate că vor să educe publicul cu lectura textelor lungi, ci scriu pentru că își doresc să fie, așa cum observă Lovinescu, în cazul lui Aderca, *cetățeni ai universului*⁵¹.

Note:

1. Christopher Prendergast, *The World Republic of letters*, în „Debating world literature”, Londra – New York, Editura Verso, 2004, p. 13.
2. *Ibidem*, p. 13.
3. Pascale Casanova, *The World Republic of Letters*, Londra, Harvard University Press, 2004, p. 31.
4. Franco Moretti, *Conjectures on World Literature*, în *Debating world literature*, Londra - New York, Editura Verso, 2004, p. 164. [enunț tradus din engleză de autorul articolului]
5. Alexander Beecroft, *An ecology of world literature. From Antiquity to the present day*, Londra – New York, Editura Verso, 2015, p. 2. [enunț tradus din engleză de autorul articolului]

6. Paul Ricoeur, *Soi-même comme un autre*, Paris, Éditions du Seuil, 1990, p. 19.
7. Pascale Casanova, *The world republic of letters*, Londra, Harvard University Press, 2004, p. 103. (traducător din franceză în engleză: M. B. DeBevoise) [enunț tradus din engleză de autorul articolului]
8. Franco Moretti, *op. cit.*, p. 18.
9. Gerard Delanty, *The cosmopolitan imagination*, New York, Cambridge University Press, 2009, p. 7.
10. David Damrosch, *What is World Literature?*, New Jersey, Princeton University Press, 2003, p. 260. [enunț tradus din engleză de autorul articolului]
11. Autor contemporan chinez.
12. David Damrosch, *op. cit.*, p. 22. [enunț tradus din engleză de autorul articolului]
13. Gerard Delanty, *op. cit.*, p. 3. [enunț tradus din engleză de autorul articolului]
14. *Ibidem*, p. 17. [enunț tradus din engleză de autorul articolului]
15. *Ibidem*, p. 15. [enunț tradus din engleză de autorul articolului]
16. *Ibidem*, p. 68.
17. Termen speculat de Gerard Delanty, în *The cosmopolitan imagination*.
18. Emmanuel Levinas, *Alterity and Transcendence*, Londra, The Athlone Press, 1999, p.ix.
19. Pascale Casanova, *op. cit.*, p. 88.
20. Ion Istrate, *Dicționarul Cronologic al Romanului Românesc de la origini până la 1989*, București, Editura Academiei Române, 2004, p. 4.
21. Mă refer aici la o contribuție notabilă atestată în timp prin inserarea într-un canon, dar și la o relevanță imediată, dată de numărul cronicilor de întâmpinare inventariate de către *Dicționarul Cronologic al Romanului Românesc de la origini până la 1989*. Astfel că, dacă majoritatea romanelor din 1844 până în 1920, au un număr mediu de cinci cronici de întâmpinare, Ion (1920) deschide categoria „+10” cronici de întâmpinare, o categoria care devine tot mai frecventă până la ruptura produsă de cel de-al doilea război mondial
22. Marcel Cornis-Pope, *Shifting perspectives and voices in the Romanian novel*, în *History of the literary culture of East-Central Europe*, Amsterdam – Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 1984, p. 467.
23. Carmen Mușat, *Romanul românesc interbelic. Dezbateri teoretice, polemici, opinii critice*, București, Humanitas Educațional, 2004, ed. a II-a, p. 10.
24. Alex Goldiș, *Beyond Nation Building: Literary History as Transnational Geolocation*, în *Romanian Literature as World Literature*, New York, Bloomsbury, 2018, p.118.
25. Termenul e preluat din articolul lui Hans-Jürgen Lüsebrink, *Les transferts culturels: théorie, méthodes d'approche, questionnements*, publicat în *Transferts*, Ottawa, University of Ottawa Press, 2004. (accesibil pe site-ul: <https://www.jstor.org/stable/j.ctt6wr8g9.5>, accesat la 18 ianuarie 2019)
26. Franco Moretti, *op. cit.*, p. 164.
27. Hans-Jürgen Lüsebrink, *op. cit.*, pp. 10-11.
28. *Ibidem*, p. 9.
29. Carmen Mușat, *op. cit.*, p. 8.
30. Eugen Lovinescu, *Istoria literaturii române*, București, Editura Minerva, 1981, p. 122.
31. Garabet Ibrăileanu, *Note pe marginea unor cărți*, în *Studii literare*, București, Editura Albatros, ediție din 1967, articol din 1926, pp. 24-25.
32. Petre Danilescu, *Romanul și curentul cel nou*, în *Bătălia pentru roman*, București, Editura Atos, 1997, p. 32.
33. Director al *Vieții românești* din 1933.
34. Iulian Băicuș, *Entre chien et loup: receptarea romancierilor Marcel Proust și André Gide în literatura română, interbelică și postbelică*, București, Editura Universității din București, 2011, p. 120.
35. Eugen Lovinescu, *Agende literare*, București, Editura Minerva, vol. 1, 1993, p. 5.
36. Camil Petrescu e al doilea care ia cuvântul, după Bebs, cunoscută ca „fata lui Delavrancea”. (sursa: Camil Baltazar, *Evocări și dialoguri literare*, București, Editura Minerva, 1972, p. 111.)
37. Camil Petrescu, *Colecționarul de perle*, în *Cetatea literară*, an 1, 3/1926, p. 22.
38. Anton Holban, *Pseudojurnal*, București, Editura Minerva, 1978, p. 117.
39. *Ibidem*, p. 136.
40. „Fiecare pornește de la propria lui experiență. Eu scriu numai ceea ce am remarcat personal, astfel că nu mi-e frică de reminiscențe străine, oricât de departe ar putea merge comparația. Bineînțeles, invidiez pe Proust (dacă un om viu poate invidia pe un mort) pentru foarte multe pagini pe care le-aș fi scris poate identic. (...) ?/ În momentul când scriam Ioana, ca recreație, citeam din nou Proust. Totuși, sunt sigur, n-a fost nicio influență. Așa de impresionantă a fost pentru mine atmosfera de la Caverna Port.” (*Ibidem*, p. 195.)
41. Prin „toți” nu mă refer la proustienii menționați aici, ci la toți proustienii interbelici. Mihail Sebastian, de pildă, e unul dintre cei omiși.
42. Felix Aderca, *Mărturia scriitorilor* [despre Hortensia Papadat-Bengescu], în *Tiparnița literară*, an 2, 2-3/1930, p. 29.
43. Hans-Jürgen Lüsebrink, *op. cit.*, p. 20.
44. M. Ralea, C. I. Botez, *Istoria psihologiei*, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1958, p. 634.
45. Vezi articolele din *Revista de filosofie*, condusă de C. Rădulescu Motru.
46. G. Ibrăileanu, *William James. Scrisori*, în *Scriitori români și străini*, Iași, Editura Viața Românească, 1926, p. 227.
47. I. Botez, *Cu prilejul discuțiilor asupra filosofiei lui Bergson*, în *Viața Românească*, an VII, 4/1912, p. 174.
48. *Ibidem*, p. 188.
49. Vezi ancheta *Noua spiritualitate*, în *Tiparnița literară*, anul 1, 2/1928, p. 42.

50. Eugen Ioneso, *Război cu toată lumea*, vol. 2, București, Editura Humanitas, 1992, p. 38.
51. Eugen Lovinescu, *Memorii 1*, București, Editura Minerva, 1976, pp. 222-223.

Bibliography:

- Aderca, Felix, *Mărturia scriitorilor* (despre Hortensia Papadat-Bengescu) [*The Writers' Testimony* (about Hortensia Papadat Bengescu)], în *Tiparnița literară*, an 2, 2-3/1930.
- Băicuș, Iulian, *Entre chien et loup: receptarea romancierilor Marcel Proust și André Gide în literatura română, interbelică și postbelică* [*Entre chien et loup: the critical reading of Marcel Proust and André Gide in Romanian inter-war and post-war literature*], București, Editura Universității din București, 2011.
- Beecroft, Alexander, *An ecology of world literature. From Antiquity to the present day*, Londra – New York, Editura Verso, 2015.
- Botez, I., *Cu prilejul discuțiilor asupra filosofiei lui Bergson* [*On the occasion of discussions on Bergson's philosophy*], în *Viața Românească*, an VII, 4/1912.
- Casanova, Pascale, *The World Republic of Letters*, Londra, Harvard University Press, 2004.
- Cornis-Pope, Marcel, *Shifting perspectives and voices in the Romanian novel*, în *History of the literary culture of East-Central Europe*, eds. Marcel Cornis-Pope, John Neubauer, Amsterdam – Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 1984.
- Damrosch, David, *What is World Literature?*, New Jersey, Princeton University Press, 2003.
- Danilescu, Petre, *Romanul și curentul cel nou* [*The novel and the new literary movement*], în *Bătălia pentru roman*, București, Editura Atos, 1997.
- Delanty, Gerard, *The cosmopolitan imagination*, New York, Cambridge University Press, 2009.
- Goldiș, Alex, *Beyond Nation Building: Literary History as Transnational Geolocation*, în *Romanian Literature as World Literature*, eds. Mircea Martin, Christian Moraru, Andrei Terian, New York, Bloomsbury, 2018.
- Holban, Anton, *Pseudojournal [Pseudo-diary]*, București, Editura Minerva, 1978.
- Ibrăileanu, G., *Note pe marginea unor cărți* [*Notes on some books*], în *Studii literare*, București, Editura Albatros, ediție din 1967, articol din 1926.
- Ibrăileanu, G., *William James. Scrisori* [*William James: Letters*], în *Scriitori români și străini*, Iași, Editura Viața Românească, 1926.
- Ionesu, Eugen, *Război cu toată lumea* [*At war with everyone*], vol. 2, București, Editura Humanitas, 1992.
- Levinas, Emmanuel, *Alterity and Transcendence*, Londra, The Athlone Press, 1999.
- Lovinescu, Eugen, *Istoria literaturii române* [*The History of Romanian Literature*], București, Editura Minerva, 1981.
- Lovinescu, Eugen, *Agende literare* [*Literary Agendas*], București, Editura Minerva, vol. 1, 1993.
- Lovinescu, Eugen, *Memorii 1* [*Memoires 1*], București, Editura Minerva, 1976.
- Lüsebrink, Hans-Jürgen, *Les transferts culturels: théorie, méthodes d'approche, questionnements*, în *Transferts*, Ottawa, University of Ottawa Press, 2004.
- Moretti, Franco, *Conjectures on World Literature*, în *Debating world literature*, ed. Christopher Prendergast, Londra - New York, Editura Verso, 2004.
- Mușat, Carmen, *Romanul românesc interbelic. Dezbateri teoretice, polemici, opinii critice* [*The Romanian interwar novel. Theoretical debates, polemics, critical opinions*], București, Humanitas Educațional, 2004, ed. a II-a.
- Petrescu, Camil, *Colecționarul de perle* [*The pearl collector*], în *Cetatea literară*, an 1, 3/1926.
- Prendergast, Christopher, *The World Republic of letters*, în „Debating world literature”, Londra – New York, Editura Verso, 2004.
- Ralea, M., C. I. Botez, *Istoria psihologiei* [*The history of psychology*], București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1958.
- Ricoeur, Paul, *Soi-même comme un autre*, Paris, Éditions du Seuil, 1990.

